

KOSÁRY DOMOKOS ÉS A TELEKI INTÉZET, 1941–1949

Romsics Ignác

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Egri Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Intézet
romsicsi@vnet.hu

A 19. század utolsó harmadában intézményszerű magyar történetírás egyik bázisa a budapesti, majd 1872-től a budapesti és a kolozsvári tudományegyetem, a másik az 1875-ben megszervezett Magyar Országos Levéltár, illetve a megyei és városi levéltárak lassan kiépülő hálózata volt. Emellett említendő a Magyar Tudományos Akadémia II. – Bölcséleti, Társadalmi és Történelmi – Osztálya, valamint az 1867-ben létrejött Magyar Történelmi Társulat, amelyek elsősorban szervezői és kiadói feladatokat láttak el. A két világháború között ez az intézményi struktúra annyiban módosult, hogy a három új vidéki egyetem történelmi tanszékei mellett bekapcsolódtak a kutatásba a római, bécsi és berlini collegium hungaricumokhoz kapcsolódva megszervezett történetkutatói csoportok, illetve intézetek, valamint két új társadalomtudományi intézet, az 1926-ban alapított Államtudományi Intézet, amely – készülve a revízióra – az utódállamok statisztikai adatainak a gyűjtésével és rendszerezésével foglalkozott, valamint az 1938-ban megszervezett Táj- és Népkutató Intézet, amely a hazai társadalmi viszonyok feltérképezését kapta feladatul (Ablonczy, 2005, 229–231., 380–381.).

Az Államtudományi, valamint a Táj- és Népkutató Intézet felállítása egyaránt gróf

Teleki Pál ötlete és érdeme volt, aki – függetlenül attól, hogy éppen viselt-e kormányzati tisztséget – az egész korszak kulturális és tudománypolitikájának meghatározó személyiségei közé tartozott. Ugyancsak Teleki nevéhez kötődik az 1940-es második bécsi döntés után kolozsvári székhellyel megszervezett Erdélyi Tudományos Intézet, amely a magyarság és a románság múltját, jelenét, és ezen belül a magyar–román kapcsolatok történetét vizsgálta. Teleki további célja egy olyan történelmi intézet létrehozása volt, amely kutatások folytatása és szervezése mellett a tudományos utánpótlás nevelésével is szisztematikusan foglalkozott volna. Egy ilyen, posztgraduális képzési feladatokat is ellátó történetkutatói intézmény létrehozása a magyar tudománypolitika régi tervei közé tartozott, ám megvalósítani 1941-ig egyszer sem sikerült. 1940–41-ben azonban – a háborús viszonyok ellenére – minden korábbinál jobb feltételek között foghattak hozzá a feladathoz, hiszen nemcsak a miniszterelnök – gróf Teleki Pál – tartotta szívügyének, hanem kultuszminisztere, a történész Hóman Bálint is. A terv valóra váltását az sem hiúsította meg, hogy Teleki Pál 1941 áprilisában véget vetett életének. A tisztelet és kegyelet, amely emlékéét övezte, inkább segítette az akadályok leküzdésében.

A döntő lépésre 1941 decemberében került sor, amikor Hóman kezdeményezésére a kormány létrehozott egy három önálló tagintézetből álló új kutatói központot, a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetet. Az új keretintézmény három tagintézete a régi múltra visszatekintő, és a Táj- és Népkutató Intézetet is magába olvasztó Államtudományi Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet és az újonnan megszervezett Történettudományi Intézet lett. Az egész konglomerátum élére – miután 1942 nyarán megvált a miniszterségtől – elnökként maga Hóman Bálint állt. Az egyes tagintézeteket Rónai András földrajztudós, Teleki kedves tanítványa (Államtudományi Intézet), Tamás Lajos nyelvész – a későbbiekben az ELTE rektora, illetve a Nyelvtudományi Intézet igazgatója – (Erdélyi Tudományos Intézet) és Deér József középkorász, Hóman Bálint és Szekfű Gyula tanítványa (Történettudományi Intézet) vezette. A két budapesti tagintézet a Nemzeti Múzeum épülete mögötti Festetics-palotában kapott helyet (Hanák, 2009, 97.).

Az újonnan alakult Történettudományi Intézet munkatársai döntően Szekfű Gyula, Hóman Bálint és Domanovszky Sándor frissen végzett tanítványai közül kerültek ki. Közéjük tartozott Barta István, Benda Kálmán, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Guoth Kámán, Gyóni Mátyás, Györffy György, Hadrovics László, Komjáthy Miklós, Tóth András, Vígh Károly és még néhányan a kevésbé ismertek közül. Sokan közülük Eötvös-kollégistaként végeztek el az egyetem történelem szakát, úgyhogy néhányukat baráti, szobatársi kapcsolatok is összekötötték (Tóth, é. n. 2–6.).

Deér József helyetteseként – osztályigazgatói besorolással – az ő élükre került 1941 végén az 1913-ban született, tehát még harmin-

cadik életévét sem betöltött Kosáry Domokos, aki ugyancsak Eötvös-kollégista és Szekfű Gyula kedves tanítványa volt. Apósa, Huszti József klasszika-filológus és oktatáspolitikus, valamint Szekfű Gyula kapcsolatainak köszönhetően Kosáry már huszoneveseként bekerült az akkori Magyarország kulturális elitjébe. 1935-től, vagyis huszonkét éves korától a *Magyar Szemle* szerzői közé tartozott, amelynek teáin és vacsoráin a szerkesztőbizottság elnöke, Bethlen István is rendszeresen részt vett. 1935-ben fél évet tanult és kutatott Bécsben, majd doktori disszertációjának 1936-os megvédése után egyéves franciaországi ösztöndíjat, ezután pedig 1938-ban egyéves angliai ösztöndíjat kapott. Ez a Nyugat-Európában töltött két év világ- és történelemszemléletének alakulása szempontjából egyaránt meghatározónak bizonyult. Párizsban, ahol éppen ezekben az években kezdődött az európai történetírás megújulása, többek között Charles Seignobos-t és Marc Bloch-ot, Londonban Robert William Seton-Watson, Oxfordban Carlile Aylmer Macartney-t hallgatta. A két külföldi út között barátaival – Benda Kálmánnal, Gunda Bélával, Kovács Imrével és másokkal együtt – részt vett a Táj- és Népkutató Intézet botrányossá vált kiállításának a létrehozásában. 1938–39-es angliai útjáról hazatérve tanítani kezdett az Eötvös Collegiumban, majd 1941 februárjában ismét külföldre, ezúttal az Egyesült Államokba utazott, ám ekkor már nem tanulni, hanem titkos diplomáciai missziót teljesíteni. Teleki Pál megbízásából két dologra kellett felhívnia a miniszterelnök ottani barátainak – többek között Isaiah Bowman földrajztudós és külpolitikai tanácsadó – figyelmét. Arra, hogy Magyarország távol fog maradni a világháborútól, és arra, hogy a német vereség után – ha nem vigyáznak – „jön

a muszka” (Hanák, 2009, 96–97.). Amerikai útja alatt jelent meg második könyve *A History of Hungary* címmel, amely utóbb – 1942–44-ben – magyarul és más idegen nyelveken is napvilágot látott. A rövid összegzés célja a nyugati világ rokonszenvének felkeltése volt a viharos múltú, s másodsor is a németek oldalára sodródott magyarság iránt.

1941. októberi hazatérése után sokan kíváncsiak voltak amerikai benyomásaira, de csak kevesen hittek prognózisában, melynek lényegét utóbb így foglalta össze: „Amerika be fog lépni a háborúba, nyugatról a szövetségesek, keletről az oroszok jönnek, és összetörik a hitleri birodalmat, mint a diót”. A hitetlenek közé tartozott a miniszterelnök Bárdossy László, aki a német hadsereg legyőzhetetlenségében hitt, de maga Bethlen István is, aki elképzelhetetlennek tartotta, hogy az angolszászok utat nyitnak az oroszoknak „Európa szívébe”. „ezt az angolok és az amerikaiak nem engedhetik meg maguknak” – idézte Bethlen szavait Kosáry évtizedekkel később (Hanák, 2009, 98.).

Amerikából hazatérve, Kosáry rövidesen elfoglalta új posztját a Teleki Intézetben. Bár kutatóként a magyar történelem, s azon belül is a reformkor érdekelte – harmadik könyve a fiatal Kossuthról fog majd megjelenni 1946-ban *Kossuth Lajos a reformkorban* címmel –, igazgatóhelyettesi funkciójából adódóan sok egyéb feladat is hárult rá. Ő szervezte meg a Történettudományi Intézet kelet-európai országokkal foglalkozó referensi szolgálatát, amelyet egyéni kutatómunkájuk mellett végeztek a munkatársak. A magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek múltjának és jelenének a tanulmányozása nemcsak *par excellence* tudományos feladat volt, hanem adott esetben a kormányzat döntéseihöz is háttéranyagokat kellett szolgáltatni. A tanácsadói

tevékenység részeként bekapcsolódtak az intézet kutatói a Külügyminisztérium kebelén belül megkezdődött békeelőkészítő munkába is, amelyet a Teleki Intézetben belül Rónai András, s helyetteseként Kosáry Domokos koordinált (Rónai, 1989, 303–304.).

Emellett számos eseti megbízatást is kapott. A kormánypárt által szervezett egyik, 1943-as lillafüredi konferencián például a magyar külpolitika kényszerű alkalmazkodási doktrínájának történeti hagyományairól kellett előadást tartania. Mindezekhez kapcsolódva 1943-ra megszervezte a magyar történetírás első idegen nyelvű folyóirata, a *Revue d'histoire Comparée* megjelentetését, melynek szerkesztője lett. Mint programadó cikkében bejelentette, a folyóirat elsősorban a közép- és kelet-európai népek „összehasonlító történetével” foglalkozó írások publikálását tartotta feladatának. Henri Pirenne-t idézve hangsúlyozta, hogy „Ha meg akarjuk érteni a nemzetek eredetiségét és egyediségét, nem marad hátra más, csak egyetlen eljárás nyílik meg számunkra – az összehasonlítás” (Kosáry, 1943b). Ebben és más ekkortájt publikált kisebb cikkeiben Kosáry markánsan állást foglalt a dunai népek – vagy ahogy ő szerette mondani: „Kárpát-Európa” népeinek – összefogása mellett, ami meglehetősen ellentmondásban állt az aktuális állapotokkal. Ugyanezt a célt szolgálta a lap 3–4. – valójában összevont 2. – számában közzétett közleménye, amely Kossuth Lajos 1851-es kütahyai alkotmánytervét tartalmazta, illetve magyarázta (Kosáry, 1943a. vö. Ablonczy, 2009, 30–36.). Az intézet markánsan nyugati orientációs szellemiségének népszerűsítése és egyben havi rendszerességgel olyan teadélutánokat szerveztek, amelyekben általában egy-egy tudományos előadás is elhangzott.

A következő két év – 1944 és 1945 – háborús eseményei a Teleki Intézet és Kosáry életét egyaránt felforgatták. Bár egyetlen karcsú *Revue*-szám megjelentetése még 1944-ben is sikerült – ez egy válogatott bibliográfiát tartalmazott a kelet-európai népek történetéről –, elmélyült tudományos munkára egyre kevésbé nyílt lehetőség. A fővárost egyre több bombatámadás érte, s a munkatársak egy részét már korábban behívták katonának. Az elmúlt években kialakított értékes könyvtár, térképek, statisztikai adatgyűjtemények és nyomdagépek megóvása érdekében az Államtudományi Intézetet és a Történettudományi Intézet egy részét 1944 nyarán Balatonfüredre telepítették. Rónai András irányításával itt készült el 1945 márciusára magyar és angol nyelven a 367 oldalas és 171 színes térképet tartalmazó *Közép-Európa Atlasz*. Ez a néhány évvel ezelőtt újra kiadott munka teljes földrajzi, demográfiai, nemzetiségi, vallási, gazdasági és közlekedési körképet adott a Lipcsétől Kijevegig és a Baltikumtól Anconáig terjedő térségről.

A Történettudományi Intézet munkatársai – köztük Deér József és Kosáry – Budapesten maradtak, s a Festetics-palota pincéjében rendezkedtek be. Itt találtak menedékre a szökött katonák közül Benda Kálmán és Guoth Kálmán, a behívás elől bujkáló Ortutay Gyula és felesége, egy lelőtt angol pilóta, és még néhányan. December havi illetményeikből és az intézet rendelkezési alapjából jelentős élelmiszer- és italkészletet halmoztak fel. „A portás felesége, Pethő néni jóvoltából jó kosztot éltünk és jó sokat ittunk. A főkapu zárva volt, az ügyeletes vérszcengetésére a »pincefiak« elbújtak a kazánházba” – emlékezett ezekre a pokolbéli víg napokra az egyik történész, Tóth András (Tóth, é. n., 12.). Kosáry időnként maga is a pincében, időnként

– amíg erre lehetőség volt – Fátra téri lakásában vészelte át az ostromot – családjá, valamint Szekfű Gyula és zsidó felesége, Tónika társaságában, akik nem tartották elég biztonságosnak saját lakásukat.

A felszabadulás élményét 1945. január 20-án élte át a Nemzeti Múzeum pincéjében, ahová néhány nappal korábban költöztek át a szomszédos Festetics-palotából – biztonsági okokból. A felszabadítók Alföldi Andrással, Guoth Kálmánnal és másokkal együtt minden további nélkül őrizetbe vették, s az utcáról begyűjtött Tóth András és Elekes Lajos társaságában a gödöllői gyűjtőtáborba vitték őket. Néhány hetes itt tartózkodás után szerencsés módon sikerült visszajutnia a fővárosba, ahol a romok eltakarításával párhuzamosan lassan az élet is újraindult. A külföldre menekült, majd onnan a népbíróság elé került és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Hóman Bálint utóda az intézet élén gróf Révay József lett, aki 1945 előtt a Felvidéki Magyar Párt ügyvezető elnöke volt. Az Államtudományi Intézet igazgatójává a politikai magatartása miatt eltávolított Rónai András helyett Jakabffy Imrét nevezte ki az ideiglenes nemzeti kormány. A Történettudományi Intézet élére pedig, amely az Erdélyi Tudományos Intézet átköltözött tagjait, például Makkai Lászlót és I. Tóth Zoltánt is munkatársai közé fogadta, Kosáry Domokos került. Helyette az ugyancsak Szekfű-tanítvány Benda Kálmán lett. Deér József, akit 1945 májusában az MTA levelező tagjává választottak, 1948-ig, amikor elhagyta Magyarországot, az egyetemen folytatta munkáját.

Kosáry és hozzá hasonlóan fiatal munkatársai nagy elánnal láttak hozzá az intézet munkájának újraindításához. Céljuk a magyar történetírás nyugat-európai kapcsolatainak újraszövése és kelet-európai tájékozódá-

sának a megerősítése, s így módon a honi historiográfia demokratikus szellemű központi műhelyének megerősítése volt. Ennek érdekében újrarendítették a *Revue*-t, amelynek első összevont száma már 1945-ben megjelent. Ennek programadó cikkében Kosáry bírálta az 1945 előtti magyar politika közép- vagy nagyhatalmi ambícióit, a történeti jogokra alapított revíziós elképzeléseket, s hitet tett a dunai népek összetartozása és egymásra utaltságuk mellett. Ezzel kapcsolatban javaslatot tett a térség történész szakembereinek együttműködésére, valamint közös kiadványok, mindenekelőtt egy történeti bibliográfia elkészítésére. (Kosáry, 1945.)

A Pedagógus Szakszervezet felkérésére a középiskolák és a 8 osztályosra vált elemi iskolák számára rohammunkában új tankönyveket kezdtek összeállítani, amelyeknek az első kötetek már 1946-ban megjelentek. A tankönyvek mellett számos egyéb kiadvánnyal is felhívták magukra a figyelmet. Ilyen volt például I. Tóth Zoltán munkája az erdélyi román nacionalizmusról, Hadrovics Lászlóé a szerb fejedelemség történetéről és Szabó Istváné a középkori és kora újkori magyar jobbagyság helyzetéről. A *Hazánk és a Nagyvilág* című sorozat kötetei a magyar–külföldi kapcsolatok történetével foglalkoztak. Közvetve vagy közvetlenül ezek a munkák egyaránt a nyugati demokráciák értékeit népszerűsítették, s emellett azokhoz a háború alatti angolszász tervekhez szolgáltatott történelmi érveket, amelyek a kelet-európai kisállamok konföderációjának a létrehozását célozták. Egyik párizsi előadásában, amelyet a *Revue* 1947/3-as száma közölt, Kosáry személy szerint is azonosította magát e tervekkel (Kosáry, 1947).

Továbbra is közreműködtek a Külügyminisztérium békeelőkészítő munkájában. A különböző statisztikai összeállítások mellett

számos konkrét tervezetet is készítettek. Ilyen volt például Makkai László munkája az erdélyi kérdés lehetséges és magyar szempontból kívánatos megoldásairól (Makkai, 1998). Kosáry maga a közelmúlt magyar politikájáról és a magyar külpolitika követendő alapelveiről állított össze igen lényeglátó tanulmányt. Bár a dunai népek összefogását elvben továbbra is helyeselte, sok kortársától eltérően világosan látta, hogy a Szovjetunió ellenérdekeltsége miatt ez „aligha látszik megvalósíthatónak”. A kisanant újraelakulásának elkerülése érdekében Csehszlovákiával és Jugoszláviával ennek ellenére a lehető legbarátságosabb kapcsolatok kialakítását javasolta (A tanulmányt közli: Ferch – Ormos, 2009, 229–248.).

Már 1945-ben újrarendítették „teadélutánjaikat”, melyeken olyan személyiségek tartottak előadásokat, mint – a hazai történeteket nem is említve – Cs. Szabó László, Gratz Gusztáv, Hamvas Béla, a hazalátogató Jászi Oszkár, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Carlile Aylmer Macartney, Márai Sándor, Moór Gyula, Passuth László, Hugh Seton Watson, Szent-Györgyi Albert, Szent-Iványi Domokos, Thienemann Tivadar, Tristan Tzara és Zilahy Lajos. Ismét Tóth Andrást idézve: „A teák az akkori fővárosi társadalmi-tudományos élet egyik legfontosabb intézményének számítottak. »Tout Budapest« – már aki a tudományban, tudománypolitikában számított – megjelent, és aktívan részt is vett rajtuk. Összehordott szervezettel, otthon készített süteményekkel, a tea mellett persze kis alkohollal [...] hónapokon keresztül igen jól éreztük magunkat. [...] az összejövetelek városszerte elterjedt jó hírnévnek örvendtek.” (Tóth, é. n., 14.)

A Moszkvából hazatért és hozzájuk csatlakozott hazai kommunista történészek termé-

zetesen nem így értékelték az intézet munkáját. Molnár Erik, Hanák Péter és mások például már 1946–47-ben éles bírálatban részesítették a „nyugati imperialista hatalmak” székértelölőjeként azonosított történészcsoport által írott új tankönyveket (Romsics, 2011, 362–363.). A koalíciós kormányok kultuszminiszterei – Teleki Géza, Keresztury Dezső és Ortutay Gyula – ugyanakkor támogatták az intézetet, sőt Kosáryval kifejezetten baráti kapcsolatokat ápoltak. Támaszt jelentett az is, hogy Szeffő Gyula, többük tanára és mentora az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd 1945 októberétől 1948 szeptemberéig Magyarország moszkvai nagykövete volt. 1948-tól mindazonáltal rohamosan romlottak az intézet működési feltételei. A kommunisták egyre nyilvánvalóbb hatalmi törekvései miatt Révay József, az intézet elnöke 1948-ban elhagyta az országot. Helyét rövid időre Dabasi Schweng Loránd parasztpárti közgazdász professzor vette át, majd miután ő is emigrált, az ugyancsak parasztpárti Bibó István lett az intézmény elnöke. Révai József nyomására ugyanebben az évben döntött a Dinnyés-kormány az intézet átnevezéséről. 1948 februárjától nem Teleki Pál Tudományos Intézetnek, hanem Kelet-európai Tudományos Intézetnek hívták az intézményt (Ablonczy, 2009, 36.). Ezzel párhuzamosan az intézet munkáját bíráló hangok is felerősödtek. Az 1848-as centenáriumi alkalmából megjelentetett kiadványaikat – Eckhart Ferenc, Mérei Gyula és Szabó István munkáit – Hanák Péter, Spira György és az „ifjúörökös” egy-két mára elfeledett alakja „tudományos formába bújtatott ellenforradalmi propagandának” bélyegezte (Balázs et al., 1948).

Kosáry és az ún. polgári történészek természetesen érzékelték, hogy ritkul körülöttük a levegő. 1947–48-ban ezért többen – például

Alföldi András és Deér József – elhagyták az országot. Kosáry, Benda és legközvetlenebb munkatársaik azonban maradtak, s megpróbálták különböző gesztusokkal és engedelmekkel menteni a menthetőt. Ezek közé tartozott, hogy 1949. január 31-én öt munkatársukat – Berlász Jenőt, Csapodi Csabát, Komjáthy Miklóst, Polónyi Nórát és Tóth Andrást – azonnali hatállyal elbocsátották. Néhány nappal ezután Guoth Kálmán, aki 1948-ban idegroncsként került haza különböző szovjet büntetőtáborokból, öngyilkos lett. „Elegem volt a Paradicsomból!” – írta arra a cédulára, amit gondosan összehajtogatott ruháira tűzött, mielőtt a vonat elé vetette volna magát (Tóth, é. n., 15.). 1949 márciusában a Magyar Történelmi Társulatban került sor hatalomátvitelre. A szervezet „díszelnöke” Révai József, elnöke – Eckhart Ferenc helyett – Andics Erzsébet, főtitkára – Benda Kálmán helyett – Vígh Károly lett. Kosárynak meg kellett elégednie a három alelnöki poszt egyikével, míg a másik kettőt Pach Zsigmond Pállal és Ember Győzővel töltötték be.

A kommunista történészcsoporthoz tartozó célpontja a Történettudományi Intézet és folyóirata, a „nyugati orientáció szócsövének” tartott *Revue* volt. Az intézeti vezetők és a szerkesztők leváltásáról, valamint az intézet „átszervezéséről” a Magyar Tudományos Társaság már 1949. február 25-én döntött.¹ A határozat kerestülvitele, vagyis Kosáryék eltávolítása érdekében a kommunista történészcsoporthoz tartozó személyek nem válogatott az eszközökben. A gleichschaltolás folyamata a fennmaradt állambiztonsági iratok alapján elég pontosan rekonstruálható. Az első feljelentés, amelyet Vígh Károly és az újonnan az intézetbe került

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára. Magyar Tudományos Tanács. 23/3.

fiatalok közül Hanák Péter, Sándor Pál és Spira György jegyzett, 1949. április 4-én érkezett ellenük. Ebben azt rótták fel nekik, név szerint Kosárynak és Bendának, hogy könyveket próbáltak kiküldetni a „disszidens” Alföldi Andrásnak és Deér Józsefnek, s ezzel – úgy mond – „államellenes cselekedetet” akartak végrehajtani. Tőlük, Pach Zsigmond Páltól és a fedett informátoroktól a későbbiekben még több hasonló szóbeli és írásos „bejelentés” érkezett a belügyi szervekhez. Nevezettek Kosáry vétkei közé sorolták, hogy 1945 előtt kapcsolatban állt Teleki Pállal és más vezető politikusokkal, hogy „Görgeyről írott diszertációjával kiszolgálta az akkori uralkodó klikk, Gömbösék érdekeit”, s hogy összefoglaló országtörténetében „a legaljasabb és legútszélibb hangon gyalázta az októberi forradalmat, a Tanácsköztársaságot, magasztalta az ellenforradalom győzelmét, dicsőítette a Horthy-rezsimit”. 1945 utáni működését értékelve felrótták neki, hogy intézetében „megpróbálja a harmadik utas politikát érvényesíteni”, hogy „mintaképe a nyugati tudományosság”, s ezért a „Revue és az intézet számára a marxista történelemszemlélet, a szovjet történetírás nem létezik”, s hogy nyilvános rendezvénysorozatuk „a polgári demokráciák iránt nosztalgját érzők gyülekezőhelye lett”. A legsúlyosabb vád azonban a nyugati szervezetekkel való intenzív kapcsolattartás volt ellene. Egyikük feltételezte, hogy azért nem disszidál, mert a Nyugat ügynökeként az a feladata, hogy „minél tovább tartsa a frontot”. Ennek kiderítése érdekében javasolta az intézet levelezésének átvizsgálását.²

Megfogadva a május végi javaslatot, az ÁVO emberei 1949. június 11-én éjjel – az

² Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. 3.1.5. – O-11182.

egyik fiatal intézeti munkatárs vezetésével – feltörték Kosáry, Benda és titkárnőik intézeti íróasztalait, ám igazán kompromittáló dokumentumokat egyikük ellen sem találtak. A Kelet-európai Tudományos Intézetet 1949. szeptember 13-án ennek ellenére feloszlatták, a Történettudományi Intézetet pedig október 24-én „átszervezték”. Az „átszervezés” részeként Kosáryt, Bendát és négy munkatársukat elbocsátották. A többiek viszont maradhattak. Utóbbiak közé tartozott Barta István és Makkai László, akiket nyilvános önkritikára kényszerítettek. Az átszervezett intézet élére Molnár Erik került, aki Pach Zsigmond Pált nevezte ki helyettesévé. Az intézet öttagú tanácsában rajtuk kívül helyet kapott még Andics Erzsébet, Gerőné Fazekas Erzsébet és Mód Aladár. A kelet-európai osztály vezetője az addigi párttitkár, Vigh Károly, az intézet tudományos titkára pedig Hanák Péter lett, aki egyben a *Századok* szerkesztőségi titkári posztját is betöltötte.³ A korabeli sajtóközlemény szerint „Pártunk és kormányunk a történettudomány marxista-leninista művelését, egyetemi oktatásának irányítását, eredményeinek a széles dolgozó tömegek közötti terjesztését, valamint új tudományos kérdések kiképzését tűzte ki az Intézet feladatául.” (Sz. n., *Századok*, 1949) A több új, már 1945 után végzett fiatal történésszel „megerősített” intézmény egyelőre változatlanul az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozott, s csak 1951-ben került a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá.

A felmentett vezetők közül Benda Kálmán egy évig alkalmi munkákból élt, majd a Duna-melléki Református Egyházkerület levéltárosa lett. A tanári állásából is elbocsátott Kosáry Domokos – ugyancsak néhány hóna-

³ A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára. 23/8.

pos munkanélküliség után – előbb az Országos Könyvtári Központban, majd 1952 őszétől az Agrártudományi Egyetem könyvtárában talált menedékre. Ezeknek az éveknek lett kényszerű, ám alig túlértékelhető eredménye

háromkötetes nagy opusza: a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, amelyet azóta sem múlt felül senki.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, Teleki Intézet*

IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2005): *Teleki Pál*. Osiris, Budapest
- Ablonczy Balázs (2009): A Revue d'Histoire Comparée 1943–1948. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Balázs Tibor – Balázs T. – Hanák P. – S. Sándor P. – Spira Gy. (1948): 1848 centenáriumának magyar történelmi irodalma. *Századok*, 336–352.
- Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.) (2009): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Hanák Gábor (2009): Kosáry Domokos pályaképe. In: Ferch Magda – Ormos Mária (szerk.): *Hommage à Kosáry Domokos*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest
- Kosáry, Dominique (1943a): Le projet de Kossuth de 1851 concernant la question des nationalités. *Revue d'Histoire Comparée*. 3–4, 514–550.
- Kosáry, Dominique (1943b): Sur quelques problèmes

- d'histoire comparée. *R. d'Histoire Comparée*. 1–2, 3–32.
- Kosáry, Dominique (1945): L'histoire et le rapprochement danubien. *Revue d'Histoire Comparée*. 1–4, 211–216.
- Kosáry, Dominique (1947): Nationalisme et internationalisme dans l'histoire des peuples danubiens. *Revue d'Histoire Comparée*. 3, 3–21.
- Makkai László (1998): Makkai László javaslata az erdélyi kérdés megoldására. In: Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 405–409.
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Rónai András (1989): *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest
- Sz. n. (1949): A Történettudományi Intézet megalakulásáról. *Századok*. 372–373.
- Tóth András (é. n.): *Önéletrajzi vázlat, 1915–2003*. Kézirat

